

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776(E) | SJIF 2023: 6.907

Ergashev Maqsud

*Nukus davlat pedagogika instituti
O'zbek adabiyoti kafedrasi assistenti
E-mail: MaqsudErgashev@umail.uz
tel: 91 235 77 95*

ISAJON SULTON ROMANLARIDA SUJET VA MOTIV

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy adabiyotdagi motiv va sujetni farqlashning asosiy tamoyillari va o'rganilishi taniqli yozuvchi Isajon Sulton romanlari misolida ochib beriladi. Motiv va sujetdagi o'xshash va farqli jihatlar aniq misollar asosida dalillanadi.

Kalit so'zlar: Motiv, sujet, lug'at, kompozitsiya, qahramon, psixologik holat.

Аннотация. В данной статье раскрываются основные принципы и исследование различия мотива и сюжета в художественной литературе на примере романов известного писателя Исаджона Султана. Сходства и различия мотива и сюжета демонстрируются на конкретных примерах.

Ключевые слова: Мотив, сюжет, лексика, композиция, герой, психологическое состояние.

Annotatsion In this article, the main principles and study of the distinction between motive and subject in fiction are revealed on the example of the novels of the famous writer Isajon Sultan. Similarities and differences in motif and subject are demonstrated on the basis of specific examples.

Keywords: Motive, plot, vocabulary, element, hero, psychological state.

Kirish. Adabiyotshunoslik ilmidagi «motiv» atamasining dastlabki, yetakchi, asosiy ma'nosini aniqlash qiyin. Shu sababdan ham adabiyotshunoslar badiiy asar motivni turli xil talqin etadilar. Masalan, «Adabiyotshunoslik lug'ati» kitobida: «Motivga xos muhim jihatlardan biri muayyan turgunlikka egalikdir. Ya'ni motivlar yarim tayyor holda olinadi: mavjud motivlar aynan emas, o'zak saqlab qolingani holda yozuvchining badiiy fantaziya imkoniyati va ijodiy niyatidan kelib chiqib turli variantlarda talqin etiladi»[1,183] -deb e'tirof etilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. «O'zbek tilining izohli lug'ati»da: «Motiv - (fransuzcha «motif»-kuy, ohang) 1. Ad. Sujetning tarkibiy unsuri, asarning asosiy mazmuni, mavzui» sifatida izohlanadi. [2,618]. «Butunni bilish uchun,- deb yozadi adabiyotshunos Jabbor Eshonqul- uni yuzaga keltiruvchi qismlarni bilish kerak bo'ladi. Shu ma'noda epik asarlarning syujet asosini tashkil etuvchi motivlarni bilmasdan ularning mohiyatini anglash mushkul. Demak, dastlab «motiv o'zi nima», degan savolga javob berish lozim.

«Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati»da «Motiv sujet tarkibidagi halqalardan biri», deyilgan. Sujet asar mazmunini tashkil etgan voqealar tizimi bo'lsa, motiv shu voqelikni yuzaga keltiruvchi asosiy unsur hisoblanadi. Ya'ni epik asar qurilma-strukturasini motivlarsiz tasavvur etish mumkin emas». [3,178]

Shu o'rinda motiv unsurlari xalq og'zaki ijodiga borib taqalishini alohida ta'kidlab o'tishimiz o'rinli.

Adabiyotshunos D.Quronov motivni obraz tarzida talqin etib: «Motiv (motiv obraz) shakliy va mazmuniy jihatlardan muayyan turg'unlik kasb etgan, bir yoki bir necha ijodkorning asarlarida qaytarilib turishi bilan ularning ijodiy intilishlarini namoyon etib turuvchi obrazdir. Masalan, Cho'lpon ijodi uchun "yo'l" obrazi motiv sanalishi mumkin. Ayni shu obraz uning ham she'riy, ham nasriy asarlarida tez-tez takrorlanadi. Yoki Cho'lpon ijodiga xos bo'lgan "yulduz", "yo'lchi" motivlari 20-30-yillar she'riyatida, xususan, A.Fitrat, Oybek va U.Nosir asarlarida ham uchraydi», [4,78]-deb yozadi. Adabiyotshunos to'g'ri ta'kidlaganidek, motiv «...shakliy va mazmuniy jihatlardan muayyan turg'unlik kasb etgan, bir yoki bir necha ijodkorning asarlarida qaytarilib turishi bilan ularning ijodiy intilishlarini namoyon» etuvchi unsurdir. Lekin, nazarimizda motiv obraz emas. Chunki motivning badiiy asarda «shakliy va mazmuniy jihatlardan muayyan turg'unlik kasb» etishiga sabab uning sujetni harakatlantiruvchi asosiy elementi ekanligida. Motiv nafaqat sujetni harakatlantiruvchi asosiy element, balki badiiy asardagi qahramonlar harakatini yuzaga chiqaruvchi, uni rivojlantiruvchi va amalga oshiruvchi unsurdir. Zero, motiv bo'lmasa sujet bo'lmaydi.

Tahlil va natijalar .Shunisi ham borki, badiiy asarning yaratilishiga ham biror motiv – ijodkorni asarni yaratishga undovchi, ta'sir qiluvchi holat ham mavjuddir. Demak, motiv asar yaratilishiga sabab bo'lgan holat, voqea hamdir. Bunga misol tariqasida mumtoz adabiyotdan ko'plab misollar keltirish mumkin. Xususan, mumtoz adabiyotdagi asarlarda ijodkorlarning «Kitobning yozilish bayoni» faslining fikrlarimizni dalolatlaydi. Masalan, Xorazmiyning «Muhabbatnoma» asarinig yaratilishiga Oltin O'rda xoni Jonibekxonning Sirdaryo muzofotidagi hukmdorlaridan biri Muhammad Xojabekning iltimosini motiv sifatida ko'rsatish mumkin. Asarda «Bayoni voqein aytur» qismida keltirilgan shoirning faxriyasida qayd etilishicha, Muhammad Xojabek forsiy tilda she'rlar yozib mashhur bo'lgan Xorazmiydan: «Bu qish mening yonimda yurib, bizning tilda (ya'ni turkiyda) bir kitob yozsang», — deb iltimos qiladi:

Ko'ngul bahrinda ko'p gavharlaring bor,
Ochunda porsiy daftarlaring bor.
Muhabbat nardini ko'plardin uttung,
Shakartek til bila olamni tuttung.
Tilarmenkim, bizing til birla paydo
Kitobe aylasang bu qish qotimdo, —
Kim ush eldek kechar ayyomi foni,
Jahonda qolsa bizdin armug'one.

Demak, asarning yaratilishiga xuddi shu holat, vaziyat sabab bo'lgan. Shu holat, vaziyatgacha Xorazmiyda «Muhabbatnoma» tipidagi janrida asar yaratishga motiv bo'lmagan.

Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub»ida asarning yozilish bayoni fasl , qism ko'rinishida ajratilib ko'rsatilmagan bo'lsa ham uning yaratilishiga sabab bo'lgan holat (motiv) haqida shunday yozadi: «Bu nav' as'hob va ahbobg'a intiboh qilmoq va alarni bu nav' holatdin ogoh qilmoq vojib ko'rundiki, har toifa xisolidin vuquflari va har tabaqa ahvolidin shuurlari bo'lganki, munosib el xizmatig'a shitob qilg'aylar va nomunosib el suhbatidin ijtinob vojib bilgaylar va bori el bila maxfiy rozlarin so'zlashgaylar va shayotin va ins makru firibdin boziy yemagaylar. Va har nav' el suhbat va xususiyatiki, alarga havas bo'lg'ay, bu faqirning tajribasi alarg'a bas bo'lg'ay. Chun bu maqolatning qulubg'a mahbublug'i ma'lum bo'ldi, anga «Mahbub ul-qulub» ot qo'yuldi. Va bu bitilgan favoidning kayfiyati chun bilildi, ani uch qism qilindi.

Avvalg'i qism: soir un-nosning af'ol va ahvolining kayfiyati.

Ikkinchi qism: hamida af'ol va zamima xisol xosiyati.

Uchinchi qism: mutafarriqa favoid va amsol surati.

Umid ulkim, o'qug'uvchilar diqqat va e'tibor ko'zi bilan nazar solg'aylar va har qaysi o'z fahmu idroklarig'a ko'ra bahra olg'aylar, bitguchiga ham bir duo bilan bahra yetkurgaylar va ruhini ul duo futuhi bilan sevundurgaylar». [5,3]

Bu misollar orqali motivni faqatgina mumtoz adabiyotda uchratamiz degan hayolda qolmaslik kerak. Motivni deyarli barcha nasriy asardalarda uchratishimiz mumkin. Xususan, Yozuvchi Isajon Sultonning "Bilga Xoqon" romani olaylik. Bu roman yozilishidan maqsad, yozuvchining turkiy xalqlarning naqadar buyuk va boy tarixiy xalq ekanligini butun dunyoga ko'rsatish bo'lgan. Xalqni o'zligini tiklab berishga bo'lgan ishonch yozuvchi uchun asarning yozilishiga turtki bo'lgan. Ya'ni, Bilga xoqon obrazi motiv vazifasini o'tagan.

Shu o'rinda yozuvchining deyarli barcha asarlarida uchraydigan shamol motivi haqida ham to'htalib o'tsak, "Ozod" romanida bu motivning asar sujetidagi o'rni katta hisoblanadi. "Ozodga hamrohlik qiluvchi shamol motivi bu inson taqdiridir. Taqdir bilan hamnafas bo'lib, Ozod juda olis, mashaqqatli yo'lni bosib o'tadi. Manzilga yetganda esa u o'z tafakkuri tufayli shamolni, ya'ni, taqdirini boshqarish mumkinligini anglab yetadi." [6,478]

Yuqorida motiv sujet va obrazlar harakatini yuzaga keltiruvchi, uni rivojlantiruvchi va amalga oshiruvchi unsur ekanligini ta'kidlab o'tgan edik. Darhaqiqat fikrimiz isbotini quyidagi misol orqali ko'rishimiz mumkin. "–O'g'lim, gapimga quloq sol, – dedi. – Oyning o'n uchinchi kunida, juma kuni uchib kelgan qora chumchuqlar aslida mudhish va qattol bir qarg'ishning yukini olib keladilar. Shu gapimni zinhor yodingdan chiqarma." [7,149] Isajon Sultonning "Boqiy darbadar" romanidan olingan ushbu parchada bashorat motivining qo'llanishi orqali qahramonning harakatga keltirganiligini (ya'ni bu o'rinda Boqiy darbadar innosning taqdiri va kelajagi haqidagi bashorat) va asar sujetidagi tugunning ham shu joyidan boshlanib ketganligini ko'rishimiz mumkin. Romandagi aynan shu tugun sujet chizig'ini belgilab bergan.

Xulosa va takliflar. Demak, adabiyotshunos T.Boboev ta'kidlaganidek: «Mavzuning ochilishi, inkishofi, harakati asosiy motivlarga yangi, yordamchi motivlar yuklatish ila vujudga keladi». [8,478] Motivlar badiiy asarning sujeti, g'oyalar olami va mavzusida faol ishtirok etadi. Shuningdek, rus olimi B.N.Putilovning ta'kidlashicha: "Ular barqaror birliklar bo'lib, semiotiklikning o'ta yuqori darajasi bilan tavsiflanadi". [9,86]

Alohida ta'kidlash lozimki, badiiy asardagi motivlardan asar kompozitsiyasini, qahramonlar xatti-harakati, psixologik holat va ulardan kelib chiqadigan motivatsiyalarni tahlil qilish uchun foydalaniladi.

Demak, sujet va motivlarni farqlashda quyidagi tamoyillarga asoslanish zarur:

1. Motivlar sujetdan oldin mavjud bo'lib, sujet bosqichi keyinchalik paydo bo'lgan. (A.N.Veselovskiy);
2. Motiv - badiiy asarning yaratilishiga sabab bo'lgan holat, voqea-turtki;
3. Motiv - badiiy asar sujetini, undagi qahramonlarni harakatga yo'naltiruvchi element-unsur;
4. Motivlar o'zgaras va individualdir;
5. Sujet voqealar bayonini anglatadi, motiv ana shu voqealar bayonidagi takrorlanuvchi elementdir;
6. Sujetlar murakkab va xilma-xildir;
7. Ular o'zgaruvchan va har bir badiiy asarda yangidir.

Xulosa qilib aytganda, sujet motivga nisbatan keng tushuncha. Sujet motivlar majmuasi sifatida namoyon bo'ladi. Badiiy asarda motiv bo'lmasa sujet ham bo'lmaydi. Sujetlar - murakkab chizmalar bo'lib, ulardagi tasvirida inson hayoti va ruhiyatining harakatlari kundalik voqelik shakllarida umumlashiriladi. Ularning ikkalasi ham faqat o'zgaruvchan tarkibni ifodalash uchun shakllardir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Quronov D., Mamajonov Z., Sheralieva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. Toshkent «Akadempnashr». 2010. 183-bet
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. www.ziyouz.com kutubxonasi. 618-6et
3. Jabbor Eshonqul. Ertaklarda tush va tush motivi. <https://malumot.ru/ertaklarda-tush-va-tush-motivi>. O'zbek folklorida tush va uning badiiy talqini. Toshkent. "Fan" nashriyoti, 2011.
4. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. www.ziyouz.com kutubxonasi. 78-bet
5. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. www.ziyouz.com kutubxonasi. 3-bet
6. Solijonov Yo'ldoshxo'ja, Qo'chqarov O'tkir. ISAJON SULTONNING "OZOD" ROMANIDA SHARQONA MOTIVLAR TALQINI. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 428-bet.
7. Isajon Sulton. Qoraqush Yulduzining siri. Toshkent. G'ofur G'ulom nashriyoti. 2019. 147-bet
8. Boboev T. Adabiyotshunoslik asoslari. -Toshkent, "O'zbekiston". 2002. 478-bet
9. Путилов Б.Н. Веселовский и проблемы фольклорного мотива/ Б.Н.Путилов// Наследие Александра Веселовского: Исследования и материалы. – СПб.: Наука, 1992. – С. 74–86.